

КАНОНІЧНЕ ПРАВО: ХАРАКТЕР СПІВВІДНОШЕННЯ З ДЕРЖАВНИМ І МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

УДК 340

Ластовський Валерій Васильович
<http://orcid.org/0000-0001-8900-5569>,

ID: V-2549-2018,

*доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет культури і мистецтв,
Київ, Україна,
lastov@ukr.net*

КАНОНІЧНЕ ПРАВО: ХАРАКТЕР СПІВВІДНОШЕННЯ З ДЕРЖАВНИМ І МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

У стаття має на меті з'ясувати, яке місце займає канонічне право як галузь права у взаємодії з іншими галузями права – церковним, міжнародним та державним. Зауважено, що дослідження правової природи канонічного та церковного права в українській науці майже не проводилися. А актуальність цієї теми викликана передовсім формуванням нових відносин у церковно-релігійній сфері, які вплинуть і на розвиток міжнародних відносин як на міждержавному, так і на міжконфесійному рівні.

Автором застосовано логічний, історико-порівняльний та системно-структурний методи. Завдяки цьому вдалося з'ясувати історичні та теоретичні основи формування та існування правових норм в умовах взаємодії та впливу церковно-релігійних, міжнародних та державних факторів. Стверджується, що канонічне право є окремим правопорядком, який співвідноситься із міжнародним правом. При цьому він не є частиною цього права, хоча й може з ним взаємодіяти. Саме тому не можна стверджувати і що канонічне право є підгалуззю міжнародного права. Так само достатньо спірним вважається і твердження щодо можливого розвитку канонічного права. Насправді канонічне право є найбільш архаїчним, сталим і догматичним стосовно будь-якої іншої галузі права.

Було проаналізовано велику кількість наукових досліджень різних напрямів і шкіл, у результаті чого зроблено висновок щодо відсутності єдиного розуміння сутності канонічного права.

Ключові слова: канонічне право, церковне право, міжнародне право, державне право, Церква, релігія, християнство.

Lastovskyi Valerii, Doctor of Historical Science, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Cannon law: character of relationship with state and international law

The article aims to find out what place canon law occupies as a branch of law in interaction with other branches of law – church, international and state ones. It was noted that studies of the legal nature of canonical and ecclesiastical law in Ukrainian science were almost non-existent. And the urgency of this topic is due primarily to the formation of new relations in the church-religious sphere, which will also affect the development of international relations both on an intergovernmental and inter-confessional level.

The author applied the logical, historical-comparative and system-structural methods. Due to this, it was possible to find out the historical and theoretical foundations of the formation and existence of legal norms in the conditions of interaction and influence of religious-religious, international and state factors. It is argued that canon law is a separate law and order, which correlates with international law. At the same time, not being a part of this law, it can interact with it. That is why it cannot be argued that canon law is a subjection of international law. Equally contentious is the statement regarding the possible development of canon law. In fact, canon law is the most archaic, persistent and dogmatic in relation to any other field of law.

It was analysed a large number of scientific studies of different directions and schools, which led to the conclusion that there is no single understanding of the essence of canon law.

Key words: canon law, church law, international law, state law, church, religion, Christianity.

Ластовский Валерий Васильевич, доктор исторических наук, профессор, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

Каноническое право: характер соотношения с государственным и международным правом

В статье ставится вопрос о месте, которое занимает каноническое право как отрасль права во взаимодействии с другими отраслями права – церковным, международным и государственным. Отмечено, что исследования правовой природы канонического и церковного права в украинской науке почти не проводились. Актуальность же этой темы вызвана прежде всего формированием новых отношений в церковно-религиозной сфере, которые будут влиять и на развитие международных отношений как на межгосударственном, так и на межконфессиональном уровне.

Автором использовано логический, историко-сравнительный и системно-структурный методы. Поэтому удалось определить исторические и теоретические основы формирования и существования правовых норм в условиях взаимодействия и влияния церковно-религиозных, международных и государственных факторов. Утверждается, что каноническое право есть отдельным правов порядком, который

КАНОНІЧНЕ ПРАВО: ХАРАКТЕР СПІВВІДНОШЕННЯ З ДЕРЖАВНИМ І МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

соотносится с международным правом. При этом он не является частью этого права, хотя и может с ним взаимодействовать. Поэтому нельзя утверждать, что каноническое право является подразделом международного права. Точно так же спорным есть и утверждение относительно возможного развития канонического права. На самом деле каноническое право есть наиболее архаичным, стабильным и догматичным относительно любой другой отрасли права.

Был проанализирован ряд научных исследований разных направлений и школ, в результате чего сделан вывод об отсутствии единого понимания сущности канонического права.

Ключевые слова: каноническое право, церковное право, международное право, государственное право, Церковь, религия, христианство.

Вступ. Тема канонічного та церковного права в українській науці достатньо довгий час фактично не вивчалася, при чому не лише в радянський час, але і в пострадянський. Лише на початку 2000-х рр. їй почала приділятися певна увага, яка зводилася тільки до окремих публікацій не систематичного характеру. Разом з тим, потреба в наукових дослідженнях у цьому напрямі набуває особливого значення у зв'язку із подіями 2018–2019 рр. – отриманням Томосу та проголошенням автокефалії Православної Церкви в Україні. У зв'язку з цим виникає і питання щодо співвідношення канонічного та українського церковного права в нових правових умовах, реальної суб'єктності нових церковних структур в контексті міжнародно-правових відносин.

Аналіз останніх досліджень. Сьогодні тема канонічного права є досить широко розглянутою представниками різних наукових напрямів та шкіл. Зокрема, на цю тему писали Гарольд Дж. Берман, І. Бердніков, Д. Боровой, М. Варьяс, Л. Джероза, А. Дмитрієв, В. Ластовський, П. Лашкар'єв, О. Лотоцький, С. Місевич, В. Лубський, Р. Папаян, Б. Совенко, М. Соколов, Г. Трофанчук, В. Ципін та ін. Тим не менше, значний обсяг опублікованих робіт не дає відповідей на питання. Зумовлюється подібний стан багатьма обставинами, зокрема різними методологічними підходами до їх вирішення

Формулювання цілей статті. Дана робота визначає сутність канонічного права як особливої галузі права в контексті формування міжнародно-правових відносин.

Виклад основного матеріалу. Питання співвідношення та взаємодії церкви, держави і суспільства з однієї сторони та їх правових настанов з іншої є однією із найбільш важливих проблем сучасної науки. Це, насамперед, тому, що вона нерозривно пов'язана з іншою проблемою, яка має глобальний характер – проблемою існування міжконфесійних чи міжетнічних (на основі релігії) конфліктів.

Церква вже давно є невід'ємною частиною суспільства. І тут не можна не погодитися з істориком Олександром Лотоцьким (1870–1939), що «релігія

і церква стали чинниками життя громадського й державного і, хоч би як модерні держави старалися розмежувати та розірвати сфери життя держави й церкви і тим самим секуляризувати життя населення, – в повній мірі таке завдання доконати ледве чи можливо; принаймні, до сього часу спроби в тім напрямі не довели до поставленої цілі, – навіть у тій державі, що прибрала цілком протицерковний і навіть антирелігійний характер» (Lototskyi, 1935, p. 1).

Канонічне право є сукупністю правових норм, що ґрунтуються на внутрішньоцерковних правилах (канонах). До них належать рішення церковних соборів, висловлювання Отців церкви, освячені церковною традицією звичаї. Таким чином, вся діяльність християнської Церкви побудована на канонічному праві, але з врахуванням особливостей історичного розвитку конкретного суспільства і конкретної держави. При цьому безумовними є факт впливу церкви на розвиток і регулювання суспільних відносин, оскільки норми канонічного права були невід’ємною частиною політико-правового та ідеологічно-філософського спектру життя будь-якого суспільства. Ще в XIX ст. один із перших дослідників церковного права та його історії Микола Соколов (1835–1874) у своїй праці «Про вплив церкви на історичний розвиток права» вказував: «Канони церкви повинні стати... не зовнішніми тільки нормами для суто практичної діяльності, але виразом історичних, побутових відносин церковного життя у зв’язку із загальним устроєм державних установ. Наука церковного права... стає в живі стосунки з іншими юридичними науками» (Sokolov, 1970, p. 2).

Канонічне право є однією із найбільш догматичних, архаїчних і сталих галузей права (відповідно це стосується і церковного права). Норми в ньому практично не змінюються. Якщо ж подібне відбувається, то це фактично призводить або до розколу церковно-релігійної спільноти, або до виникнення нового напрямку в релігії, або ж до утворення невеликих сектантських груп. Відомий дослідник, професор Київської Духовної Академії і приват-доцент Київського університету Св. Володимира Петро Лашкар'єв (1834–1899) наголошував, що в канонічному праві проявляються найбільш важливі особливості соціально-політичного характеру і «право церкви православної, наскільки звернене воно до умов і запитів історичного життя людства, в основному і має справу саме з такими явищами соціального життя» (Lashkarev, 1886, pp. 4–5).

Будь-які взаємовідносини між суб’єктами будуються на правових нормах. При цьому норми права формуються в процесі історичного розвитку і відповідають відповідним історичним реаліям та потребам. Формують ці норми переважно основні суб’єкти взаємовідносин. Відповідно, у сфері церковно-релігійних відносин такими суб’єктами виступають віруючий, релігійна громада, Церква (як система органів) і держава. Перелік суб’єктів у такому порядку визначається їх значимістю. Первинними суб’єктами виступають віруюча особистість, релігійна громада, яке ініціюють створення Церкви (як системи органів) і розробляють основні правила

КАНОНІЧНЕ ПРАВО: ХАРАКТЕР СПІВВІДНОШЕННЯ З ДЕРЖАВНИМ І МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

поведінки; вторинними (похідними) суб'єктами виступають Церква як механізм вдосконалення визначених основ і, нарешті, держава як головний регулятор суспільних відносин.

Первинним виступає звичаєве право, норми якого мають природний характер і з'являються у додержавний період. Вторинним виступає державне (національне, конституційне) право, яке формується суспільством на основі первісного звичаєвого права. Канонічне і церковне право з'являються в пізній період розвитку суспільства (офіційно державні інститути їх визнають у IV ст.). Тут варто наголосити, що канонічне і церковне право – не одне й те ж саме, хоча часто сприймаються саме так.

У процесі розвитку Церкви та її опанування суспільством, звичайно, норми права, що формувалися в її надрах, повинні були певним чином співвідноситися із потребами суспільства і держави. Держава як інститут суспільний, має головну рису – владність. Власне тією ж рисою суспільство наділило і Церкву. У цьому й полягає головна суперечність. Співжиття Церкви і держави вимагало узгодження взаємовідносин. Цей процес розтягнувся більш ніж на півтора тисячоліття і більш менш знайшов форми мирного співіснування у XIX–XX ст.

Єдність канонічного і церковного права. Проблемність канонічного права нещодавно в 1997 р. відзначив митрополит Діоклійський Калліст (Уер): «...необхідно зізнатися, що багатьох канонів сьогодні важко чи неможливо дотримуватися, а отже, вони перестали широко застосовуватися. Коли – і якщо – збереться новий спільний собор Православної церкви, одним із його головних завдань, можливо, стане перегляд і прояснення канонічного права» (Kallist, 2009, р. 208). Уже в цій позиції закладено різницю між канонічним і церковним правом, більше того, навіть з цього випливає, що канонічне право має з церковним досить суттєві розбіжності. Інакше б не було потреби у розгляді цієї проблеми на спільному соборі.

Архієпископ Григорій (Афонський) зазначав наступне: «Наука церковного права вдається до вживання термінів церковне або канонічне право як рівних» (Grigorii, 2001, р. 12). Можливо, дійсно, їх можна вважати рівними між собою, але ніяк не єдиним цілим. Разом з тим, рівність, мабуть, тут поняття, все ж таки, недоречне, оскільки канонічне право у будь-якому випадку є первинним відповідно до церковного. Церковне ж право базується на канонічних нормах. Крім того, можна взяти до уваги думку російського юриста Михайла Вар'яса, котрий вважає, що предметом церковного права є корпоративні відносини (Var'yas, 1995). Відповідно, церковне право не має універсального характеру. При цьому обов'язково треба мати на увазі, що корпоративні відносини в сучасній юридичній науці трактуються як відносини власності, організаційні відносини з приводу власності або ж організаційно-майнові відносини. А під корпорацією мається на увазі приватне підприємницьке об'єднання, що досягло вищої форми свого розвитку.

Проте, сучасна світська юридична наука питанню співвідношення церковного і канонічного права майже не надає значення. Зокрема, у російського правознавця Дениса Борового зустрічається термін «російське канонічне (церковне) право» (Borovoi, 2001). У дослідженні того ж Михайла Варьяса це питання оминається. Не надто цьому приділяють уваги й інші юристи, особливо українські. Наприклад, Сергій Місевич, судячи з його досліджень, вважає, що церковне право є невід'ємною, складовою частиною канонічного. Але різниці між ними він не бачить ніякої (Misevych, 2005).

Так само не бачать різниці між канонічним і церковним правом ще й українські філософи-релігієзнавці Володимир Лубський, Тетяна Горбаченко, Марія Лубська та Анатолій Яковенко. Але для них це – принципове питання. Дослівно (з деякими філологічними помилками) і достатньо плутано вони наголошують на наступному: «У нашій науці канонічному праві подають назву і розуміють як церковне законодавство (церковне право). Назва ця тотожна з канонічним правом. По-перше, вона не вказує на існування змісту науки, яка повинна б вказуватись, а тільки вказує на відношення особи, що вивчає, до одного із джерел – до закону. По-друге, ця назва не точна, тому що вона дає зрозуміти, що ніби суть нашої науки складається із системи норм, державних законів про церкву, а ... такий погляд на нашу науку не може бути правильним. Тому і ця назва не відповідає суті і змісту нашої науки.

Назва найбільш вживана і як така, що відповідає об'єму і змісту нашої науки є канонічне право (церковне право)...» (Lubskyi, 2012, p. 10).

Але ж, якщо вважати канонічне і церковне право одним єдиним цілим, то в такому випадку треба визнати, що всі Православні Церкви повинні керуватися у своїй діяльності одними й тими ж нормами права. Разом з тим, ми прекрасно знаємо, що будь-яка Церква спирається на власні норми. Канонічні вона сприймає скоріше як конституційні, тобто основні.

Заради точності необхідно вказати на те, що у суто церковній науці питання співвідношення канонічного і церковного права обговорювалося неодноразово. Зокрема, досить детально це розкриває Владислав Ципін. Але канонічне право він вважає складовою частиною церковного: «...За походженням джерел, «канонічне право» – лише частина усієї сукупності церковно-правових актів. Але канони утворюють основу і серцевину церковного права, для пізнішого церковного законодавця вони служили незаперечним авторитетом і критерієм» (Tsyurin, 1996, p. 17).

У більш ранніх своїх працях, на підставі ототожнення канонічного і церковного права, я вважав, що канонічне право в умовах середньовічної і ранньомодерної України мало свої особливості (Lastovskyi, 2002). Однак, справедливість такої думки може стосуватися лише церковного права, причому

КАНОНІЧНЕ ПРАВО: ХАРАКТЕР СПІВВІДНОШЕННЯ З ДЕРЖАВНИМ І МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

стосовно саме українського церковного права. Канонічне ж право, насправді, є незмінним, тому воно, відповідно, не може мати своїх особливостей.

Єдність церковного і державного права. Це питання, передовсім, державного режиму і статусу Церкви в державі. Тому церковне право за своїм характером може бути навіть ближче до державного, ніж канонічне. Якщо брати до уваги період Російської імперії, то цілком очевидним є існування церковного права в межах державного. Для прикладу можемо розглянути ситуацію із існуванням такого органу як Синод у 1721–1917 рр. і який небезпідставно багато хто вважав неканонічним. Державне право Росії синодального періоду поглинає церковне право (перетворює на власну складову частину), але, все ж таки, не канонічне. На канонічне воно не впливає і його норми не змінює. На церковне ж право воно має безпосередній вплив, формуючи його норми. У такому випадку, якщо норми канонічного права суперечать нормам державного, то при тому, що вони визнаються, все ж таки стають нікчемними, тобто ігноруються (приклад – поява того ж таки Синоду як органу управління, підвладному державі).

З цього випливає, що церковне право існує і розвивається в рамках двох правопорядків – канонічного і державного. При цьому, при їх вивченні необхідно брати до увагу ті цілі, які вони мають перед собою як в цілому, так і на кожному окремому етапі історичного розвитку (Sitarz, 2018).

Канонічне і державне право. Канонічне право має загальний характер і його приймають відповідні християнські конфесії. Державне ж право діє тільки на території окремої держави. Канонічне право скоріше необхідно сприймати як міжнародне право, але якщо вважати Церкву єдиним організмом, то як конституційне. Разом з тим, Вселенська Церква не є повністю єдиним організмом. Єдиним організмом є тільки Католицька Церква та кожна Православна Церква в окремоті. Вселенська Церква за своєю формою ближче до федеративного устрою, де є свій центр (Константинопольський Патріархат) і свої, рівні між собою, суб'єкти (інші православні Церкви). Всі вони керуються єдиним законом – канонічним правом.

Канонічне право є незмінним. Держава не може на нього впливати, вона може його лише сприймати або не сприймати (в тоталітарному режимі).

Проте, канонічне право, на мою думку, може через церковне право впливати на державне право. Але це можливе лише при демократичному режимі держави. Як приклад, канонічна норма «Не убий» відображається у ст. 27 Конституції України: «Кожна людина має невід'ємне право на життя».

Канонічне і міжнародне право. Це два окремих правопорядки. Але процес формування їх досить близький. В обох випадках нормотворчий процес можливий лише за умови волі суб'єктів, які є рівними і незалежними один від одного.

Початок формуванню міжнародного публічного права було покладено ще в часи первісного стану людського суспільства – у додержавний період. Основою

його стали відносини, що виникали між первинними незалежними суб'єктами – родами і племенами (в епоху мезоліту-неоліту).

Канонічне право так само виникає в процесі розвитку відносин між незалежними суб'єктами – віруючими та їх общинами. При цьому, як і у процесі формування міжнародного права, на нього не впливали норми державного права. Тобто воно формувалося незалежно від зовнішнього впливу, виключно в процесі пошуку компромісу між зацікавленими суб'єктами. Початковий етап формування канонічного права датується I–III ст. н. е., а от його юридичне оформлення вже починає відбуватися з IV ст.

Один із відомих юристів – Ганс Кельзен – керуючись теорією чистого права, вважав, що міжнародне право співвідноситься із державним так, як державне право співвідноситься із корпоративним. Якщо проводити аналогію між канонічним і міжнародним правом, то канонічне співвідноситься із церковним так само, як і міжнародне із державним.

У цьому контексті викликає повне заперечення думка відомого фахівця Анатолія Дмитрієва, що канонічне право («міжнародне канонічне право») є складовою частиною (галуззю) міжнародного права (Dmitriev, 2015; Dmytriiev, 2013). В якійсь мірі можна було б погодитися з думкою дослідника про можливість «розвитку міжнародного канонічного права». Однак, тут необхідне розуміння, що канонічне право може розвиватися лише за умови згоди усіх суб'єктів відповідного процесу. Натомість, ми бачимо розбіжність позицій щодо деяких церковних канонів, передовсім, між Вселенською Церквою та Ватиканом. Крім того, немає єдності й в стосунках між православними церковними структурами самої ж Вселенської Церкви. І це засвідчив у 2016 р. Святий і Великий Собор Православної Церкви, проведений на острові Крит. Як відомо, в ньому відмовилися брати участь Антиохійська, Болгарська, Грузинська та Російська православні церкви.

Ну і, нарешті, зауважимо, що канонічне право не так широко застосовується в міжнародній практиці як міжнародне право. Його норми використовуються виключно в тих стосунках, які мають церковно-релігійний характер – зокрема, у зв'язку із діяльністю на міжнародній арені Ватикану чи Вселенської Церкви.

Висновки. Таким чином, на мою думку, канонічне право є окремим правопорядком, співвідносним із міжнародним публічним правом, а церковне право – правопорядком, співвідносним із державним правом. Канонічне право впливає на церковне таким чином як міжнародне на державне. При цьому канонічне право впливає на державне через церковне, а церковне право є підпорядкованим канонічному і одночасно державному праву. Водночас державне право не має жодної можливості впливати на канонічне право. Канонічне право існує незалежно від міжнародного права, не є йому підпорядкованим і не може бути його галуззю.

КАНОНІЧНЕ ПРАВО: ХАРАКТЕР СПІВВІДНОШЕННЯ З ДЕРЖАВНИМ І МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

References:

1. Borovoi, D. (2011). *Sootnoshenie kanonicheskogo (tserkovnogo) prava s rossiiskim zakonodatel'stvom XVIII v.* [The ratio of canonical (church) law with the Russian legislation of the XVIII century], [online] Available at: http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=1358 [Accessed October 25 2018].
2. Dmitriev, A. (2015). *Mezhdunarodnoe kanonicheskoe pravo: vzniknovenie, razvitiie i osnovy teorii* [International canon law: the emergence, development and the foundations of the theory] Odessa: National Academy Of Law Sciences Of Ukraine.
3. Dmytriiev, A. (2013). 'Vestfalskiy myr 1648 roku yak haluzeva osnova mizhnarodnoho kanonichnoho prava' [The Westphalian world in 1648 as the branch basis of international canon law]. *Ukrainskiy chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law], no. 3, pp. 9–15.
4. Grigorii (Afonskii), arkhiepiskop. (2001). *Vvedenie v kanonicheskoe pravo Pravoslavnoi Tserkvi*. Kiev: Ukrainian Orthodox Church, Kiev Spiritual Academy.
5. Kallist (mytropolyt Diokliiski). (2009). *Pravoslavna Tserkva* [Orthodox Church]. Kyiv : Dukh i Litera.
6. Lashkarev, P. (1886). *Osobennosti prava tserkvi Pravoslavnoy, kak predmeta nauki, v ryadu drugih yuridicheskikh nauk* [Features of the Orthodox Church law, as a subject of science, among other legal sciences]. Kiev.
7. Lastovskyi, V. (2002). *Kanonichne pravo: osoblyvosti evoliutsii v Ukraini v epokhu feodalizmu*. Cherkasy: Cherkassy Institute of Management, Ukrainian Historical Society.
8. Lototskiy, O. (1935). *Avtokefaliia* [Autocephaly], Vol. I. Warsaw.
9. Lubskiy, V. ed. (2012). *Kanonichne pravo* [Canon Law]. Kyiv: Center for Educational Literature.
10. Misevych, S. (2005). *Dzherela kanonichnoho prava (teoretyko-pravovyi analiz)* [Sources of canon law (theoretical and legal analysis)]. D.Ed. Chernivtsi National University named after Yurii Fedkovych.
11. Sitarz, M. (2018). 'Zadania Kościoła i państwa w służbie człowiekowi. Wybrane zagadnienia'. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty* [International Relations: Theory and Practical Aspects], Vol. 2, pp. 298–329. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.2.2018.133364>.
12. Sokolov, N. (1870). *O vliyanii tserkvi na istoricheskoe razvitiie prava* [On the influence of the church on the historical development of law]. Moscow.
13. Tsypin, V. (1996). *Tserkovnoe pravo* [Church Law]. Moscow: Moscow Institute of Physics and Technology.

14. Var'yas, M. (1995). 'Tserkovnoe pravo kak korporativnaya pravovaya sistema: opyt teoretiko-pravovogo issledovaniya' [Church law as a corporate legal system: the experience of theoretical and legal research]. *Pravovedenie* [Jurisprudence], no. 6, pp. 5–85.

© Ластовський В. В., 2019